

ліни. Це положення знаходить свій відбиток практично в усіх системах відбору, прийнятих у різних країнах [8–13, 16–18].

- комплексний підхід до оцінки фізичної і психічної кондиції спортсменів, крім загальноприйнятих для цієї мети показників, має враховувати паспортний та біологічний вік, особливості поліпшення індивідуального спортивного результату, показників фізичного стану і рухової активності на етапі, що передував моменту обстеження і підготовки висновку, про перспективні можливості спортсменів [4, 5, 10].

Успіх у розв'язанні цієї проблеми можливий при комплексному підході, що дозволяє всебічно оцінити потенційні можливості спортсменів з урахуванням соціальних чинників, педагогічних та медико-біологічних показників, котрі характеризують стан рухової функції і особливості перебігу психічних процесів [3, 6, 9].

Відбір відносять до категорії складних комплексних проблем і виділяють його соціальні, педагогічні та медико-біологічні аспекти. Соціальні аспекти відбору багато в чому узгоджуються з питаннями економіки, оскільки процес підготовки спортсменів високої кваліфікації, включаючи підготовку в дитячих спортивних закладах, вимагає значних капіталовкладень. Педагогічні аспекти відбору тісно пов'язуються з загальною системою тренування в дитячо-юнацькому віці, темпами росту спортивної майстерності, станом психічних процесів, рівнем мотивації. Медико-біологічні аспекти включають широке коло питань діагностики стану здоров'я, рівня розвитку і стану основних систем життєдіяльності організму, що лімітують спортивні досягнення в кожному конкретному виді спорту.

Слід відмітити, що практика відбору й орієнтації, а також тренування перспективних спортсменів є незадовільними, що

видно з низької ефективності дитячо-юнацького спорту. Наприклад, у багатьох видах спорту лише 20–25 % чемпіонів і рекордсменів серед юнаків зберігають свої позиції при переході у категорію дорослих спортсменів і через деякий час стають призерами змагань. Ці втрати можна різко скоротити, якщо впровадити у практику науково обґрунтовану систему відбору, розуміючи під спортивним відбором тривалий процес пошуку найбільш обдарованих осіб і активного формування в них якостей і можливостей, необхідних для демонстрації високих спортивних результатів в обраному виді спорту.

На разі вочевидь, що питання відбору необхідно розглядати в тісному зв'язку з орієнтацією тренування спортсменів шляхом визначення доцільних для кожного спортсмена напрямів підготовки, що дадуть змогу йому найбільш повно реалізувати свої можливості. Спортивна орієнтація припускає вибір для спортсмена виду спорту або вузької спеціалізації в одній із дисциплін виду спорту, визначення індивідуальної структури багаторічної підготовки та змісту тренувальних навантажень залежно від особливостей підготовленості і змагальної діяльності, встановлення оптимальних темпів росту спортивної майстерності.

Зіставляючи думки фахівців, які розробляли окремі проблеми дитячо-юнацького спорту, можна зробити висновок, що відбір здібних спортсменів здійснюється в процесі багаторічної підготовки ступінчасто.

У ряді досліджень виділяються три таких ступеня [2, 3, 4, 6, 10, 12, 13].

На першому з них виявляють перспективні можливості спортсмена і доцільність занять обраним видом спорту. На цьому етапі для відбору враховують анатомо-морфологічні, деякі фізіологічні, психофізіологічні показники.

Відбір на другому ступені спрямований на виявлення у спортсменів потенційних можливостей для досягнення високих спортивних результатів на нас-

тупних етапах підготовки. Тут разом із показниками попереднього ступеня відбору, враховують соціально-психологічні та педагогічні показники, що дозволяють спостерігати темпи росту спортивної майстерності, ступінь опанування техніки, спроможність стабільно демонструвати спортивну майстерність. На цьому ступені відбору в циклічних видах спорту особливу увагу приділяють фізіологічним показникам.

На третьому ступені відбору виявляють можливості спортсменів досягати результатів міжнародного класу і демонструвати відповідні результати в умовах жорсткої конкуренції змагань. Відбір на цьому ступені здійснюється переважно за допомогою педагогічних і психологічних показників, що дозволяють виявити рівень спортивної майстерності й стійкість спортсменів до збиваючих чинників фізичного і психічного плану.

Стосовно організації відбору висловлюються й інші думки. Так, у роботах йдеться про доцільність виділяти чотири етапи відбору: попереднього відбору; поглибленої перевірки відповідності юних спортсменів вимогам обраного виду спорту; спортивної орієнтації; відбору в збірні команди [2, 4].

За змістом ці й інші думки зводяться до висновку про те, що відбір має здійснюватися в суворій відповідності до завдань підготовки спортсменів на різних етапах, а його другий ступінь розглядається як найбільш відповідальний, що вимагає поглибленої перевірки потенційних можливостей спортсменів щодо вимог змагальної діяльності в обраному виді спорту.

Нині накопичено науковий матеріал, що дозволяє судити про різні спортивні здібності, форми організації та методики відбору, про методологічні підходи у вивченні питань відбору та орієнтації [1, 3, 15]. Перед спортом стоїть завдання — досягти найвищих результатів не тільки за рахунок відбору, але й на основі поєднання добрих природних задатків спортсменів

із сучасними методами їхнього розвитку. Саме на це зважають, коли йдеться про підвищення спортивних досягнень за допомогою відбору спортивних талантів.

Тому метою спортивного відбору є не тільки визначення придатності до даного виду спорту, а й виявлення потенційних можливостей спортсмена і визначення шляхів розкриття його таланту в процесі підготовки.

Схильність до різних спортивних дисциплін (спортивна орієнтація) будується на основі визначення задатків, що відповідають вимогам обраного виду спорту. Основними напрямками вивчення спортивної обдарованості є побудова ближніх і віддалених прогнозів. Нині прогнозування є найбільш важливим і відносно маловивченим щодо спортивної орієнтації. Воно засноване на вивченні біологічних і соціальних чинників спортивної обдарованості, темпів приросту рухових якостей.

Ближні прогнози будуються на основі вивчення задатків і спроможностей, в результаті яких рекомендують певний вид спорту для того або іншого підлітка.

Віддалені прогнози обумовлюються рівнем розвитку, темпами приросту і стабільністю основних якостей, що визначають ріст спортивної майстерності.

Ряд досліджень, що стосуються безпосередньо відбору спортсменів, ґрунтується на серії послідовних короткострокових прогнозів [3, 14], на які припускають поділяти час одного довгострокового прогнозу.

Такий підхід є більш надійним порівняно з довгостроковим прогнозом із використанням методів генетики й спадково обумовлених ознак, що спираються на стабільність [15]. Короткострокові, від етапу до етапу, прогнози базуються на даних про динаміку вікового розвитку фізичних, функціональних та інших якостей і ознак з урахуванням усіх відхилень від норми, що спричиняються тренуванням. У зв'язку з цим багато фахівців, не виключаючи методів генети-

ки, рекомендують використовувати головним чином відомі у спортивній практиці педагогічні, медико-біологічні та психологічні методи дослідження [1, 4].

Соціальна необхідність відбору сприяла глибокому вивченню питань, пов'язаних зі спортивною орієнтацією і селекцією спортсменів. Особливу увагу в літературі приділено принципам і завданням відбору. Однак думки різних фахівців є суперечливими і недостатньо погодженими. Найбільш вдало методологічні принципи спортивного відбору сформулював В.М.Заціорський, який визначив такі основні завдання: визначення ідеалу, прогнозування, класифікація та організація.

З цим погоджуються багато інших фахівців [2, 9, 12]. Визначення спортивного ідеалу (моделі) припускає пошук і систематизацію вимог, котрим має відповідати спортсмен високого класу. Прогнозування спрямоване на прогнозування шляхів розвитку спортивної майстерності. Класифікація спрямована на виділення з числа обстеженого контингенту здібних, менш здібних, недостатньо здібних дітей для занять яким-небудь видом спорту. І нарешті, організація відбору визначається багатьма чинниками, зокрема, складністю тестової процедури, інформаційністю та надійністю тестування.

Перспектива розв'язання проблеми відбору прямо пов'язана з подальшим вивченням природи формування різних спроможностей людини. За визначенням В.Б.Шварца і С.В.Хрущева [15], здібності — це властивості людини, що роблять її придатною до виконання певної діяльності. Майже таке саме визначення, але стосовно спорту дають В.М.Волков, В.П.Філін [4], які стверджують, що спортивні здібності є система індивідуальних, психічних і біологічних властивостей, котрі відповідають вимогам даного виду спорту і забезпечують можливість посиленого здійснення тієї або іншої спортивної діяльності.

Отже, відбір визначається як система організаційно-методич-

них заходів комплексного характеру, що включають педагогічні, соціологічні, психологічні і медико-біологічні методи дослідження, на основі котрих виявляються задатки і спроможності дітей, підлітків і юнаків для спеціалізації у визначеному виді або групі видів спорту.

Розв'язання завдань відбору здійснюється на кількох основних етапах. В.М.Волков і В.П.Філін [4] виділяють чотири основних етапи: 1 — попереднього (первинного) відбору дітей і підлітків; 2 — поглибленої перевірки відповідності відібраного контингенту вимогам, запропонованим для успішної спеціалізації в обраному виді спорту (етап вторинного відбору); 3 — спортивної орієнтації; 4 — відбору до збірних команд спортивних товариств, країни.

І в цьому питанні думки фахівців неоднозначні. Так, Н.Ж.Булгакова [3] виділяє три основних етапи, характеризуючи їх так: вибір виду спорту з урахуванням його вимог; виявлення здібностей до прогресування в процесі навчання і тренування; відбір найбільш талановитих спортсменів, здатних показувати результати міжнародного класу. Автор відзначає відповідність цих етапів різновидам відбору: спортивна орієнтація, тобто визначення, яким видом спорту доцільно займатися дитині; комплектування команди, якщо стоїть завдання формування спортивного колективу; спортивної селекції — відбору спортсменів високої кваліфікації з метою включення до збірної команди.

У той же час інші фахівці [2, 14] висловлюють різні думки, розглядаючи проблему відбору як з організаційних, так і з методологічних позицій. Думки різних авторів збігаються тільки в тому, що відбір необхідно здійснювати на кожному етапі підготовки, використовуючи різні комплекси показників.

У цілому думка більшості фахівців зводиться до того, що весь процес відбору доцільно поділити на три етапи, пов'язуючи цей процес із віком, кваліфікацією і найбільш сприятливими для розвитку фізичних якостей (сенситивними) періодами розвитку організму спортсмена [1, 4].

Кожному етапу спортивного відбору відповідають порівняно однорідний за рівнем кваліфікації контингент спортсменів, визначені тимчасові межі (терміни) етапу добору, а також специфічна сукупність розв'язуваних завдань і використовуваних для цього засобів, методів, показників, вибір котрих здійснюється з урахуванням особливостей конкретного виду спорту.

Можна зробити висновок про те, що основним змістом усіх етапів спортивного відбору є прогнозування спортивної обдарованості (перспективних можливостей) спортсмена за допомогою спеціальних тестів і об'єктивних кількісних показників. При цьому етапи відбору охоплюють весь процес багаторічної підготовки спортсменів, а кожний з етапів збігається з відповідним етапом багаторічної підготовки спортсмена (табл. 1).

У цілому спортивний відбір розглядається як систематичний

багатоступінчастий процес, здійснюваний у ході багаторічної підготовки спортсменів. Багатоступінчастий підхід до організації добору доцільний у зв'язку з тим, що надійність прогнозів, зроблених у ранньому дитячому віці, щодо спортивних досягнень цих же спортсменів у більш старшому віці дуже низька (табл. 2) Цікаво те, що чим дорослішим стає спортсмен і чим коротший часовий інтервал, на який поширюється прогноз, тим вищою є надійність висновків про перспективність спортсменів.

Об'єктивність оцінки потенційних можливостей спортсмена й у цілому успіх спортивного відбору багато в чому залежить від правильного вибору критеріїв, окремих показників, умов їхньої реєстрації та об'єктивності інформації про спортсмена.

Оскільки відбір спортсменів здійснюється з позиції вимог конкретних видів спорту, програми тестування повинні мати специфічний характер. В.М. Волков і В.П.Філін [4] висловлюють думку про доцільність диференціювання комплексів тестів щодо особливостей окремих груп видів спорту:

- швидкісно-силових видів спорту, успіх у яких залежить від здатності спортсменів до максимальних короткострокових нервово-м'язових напружень (легкоатлетичні стрибки, метання, спринтерський біг, важка атлетика та ін.);

- циклічних видів спорту, для котрих характерним є переважний прояв витривалості (плавання, велоспорт, веслування, лижні гонки, ковзанярський спорт, біг на середні і довгі дистанції в легкій атлетиці та ін.); технічно складних видів спорту, що вимагають високої координації — точності, виразності рухів спортсменів (спортивна гімнастика, художня гімнастика, акробатика, фігурне катання на ковзанах і ін.);

- спортивних єдиноборств, що вимагають від спортсменів високого рівня швидкісно-силових можливостей, володіння арсеналом технічних засобів, уміння реалізувати їх в умовах активного протистояння суперників (боротьба, бокс, фехтування та ін.);

- спортивних ігор, де необхідними якостями є спроможності до оперативного мислення в розв'язуванні рухових завдань, добрий стан сенсорної системи, емоційна сталість та ін.

Аналіз різних програм тестування, розроблених і рекомендованих для відбору в різних видах спорту багатьма авторами [2, 3, 7, 12, 16, 17], дає змогу виявити ряд дискусійних положень.

По-перше, в багатьох видах спорту, різних за змістом і структурою змагальної діяльності, для оцінки рівня фізичної підготовленості рекомендують приблизно однакові програми контрольних тестів, показників. Як правило, це біг на короткі дистанції, стрибки з місця угору та у довжину, кидки набивних м'ячів та ін. Такі показники не зовсім відповідають специфічним особливостям виду спорту.

Наприклад, контрольними нормативами в легкій атлетиці для відбору стрибунів у довжину, у висоту, металників і бігунів на середні та довгі дистанції передбачено використання однакових вправ. Розходження виявляються лише в оціночних шкалах. Для хлопчиків у віці 12 років, що спеціалізуються в бігу на короткі дистанції, контрольний норматив у потрійному стрибку становить 6,8 м, а для дітей такої ж статі й віку, що спеціалізуються в бігу на

Таблиця 1. Зв'язок спортивного відбору з етапами багаторічної підготовки [10]

Спортивний відбір		Етап багаторічної підготовки
Етап	Завдання	
Первинний	Визначення доцільності спортивного удосконалювання в даному виді спорту	Початкової підготовки
Попередній	Виявлення здібностей до ефективного спортивного удосконалювання	Попередньої базової підготовки
Проміжний	Виявлення здібностей до досягнення високих спортивних результатів, перенесення високих тренувальних і змагальних навантажень	Спеціалізованої базової підготовки
Основний	Визначення здібностей до досягнення результатів міжнародного класу	Максимальної реалізації індивідуальних можливостей
Заключний	Визначення здібностей до збереження досягнутих результатів та їхнього підвищення	Зберігання досягнень

середні і довгі дистанції, цей норматив дорівнює 5,8 м. І так у багатьох видах спорту, в тому числі, у ковзанярському, лижному спорті, спортивних іграх, боротьбі й ін. Можна припустити, що інформативність таких програм для відбору не може бути високою.

По-друге, відмінною рисою сформованої в даний час системи відбору є використання переважно рухових показників, котрі відбивають рівень розвитку фізичних якостей дітей. При цьому не враховується, що досягнення дітей у контрольних вправах здебільшого обумовлено не тільки спадковими ознаками (це також важливо визначити у відборі), але і набутими якостями і технічними навичками у процесі попередньої підготовки, що істотно впливають на результати тестування і можуть призводити до помилкових висновків про перспективність спортсменів.

Велику кількість досліджень присвячено виявленню прогностичної значущості різних показників [7, 10, 11, 14, 15]. Автори намагаються визначити прогностично значущі анатомо-морфологічні, психологічні та інші ознаки. Для цього вивчаються генетично обумовлені особливості будови форм і частин тіла, за станом котрих і виявляється схильність дітей до певного виду спорту [3, 18].

Багато досліджень ґрунтуються на функціональних та інших можливостях спортсменів, визначаючи їхню прогностичність на основі кореляції зі спортивним результатом. Враховуючи, що успіхи у різних видах спорту обумовлені рівнем розвитку специфічних якостей, деякі фахівці вважають, що прогностичність має визначатися саме у відношенні цих ознак. Однак у тому, на що орієнтуватися — на головну ознаку або на їхній комплекс — думки фахівців розбігаються. Більшість віддає перевагу комплексній оцінці [3, 4, 6, 9–11], разом з тим, деякі автори виділяють одну–дві найбільш інформативні ознаки [1].

Особливий інтерес більшість фахівців виявляють до визначен-

ня прогностичності різних ознак. Це свідчить про те, що саме ця закономірність є основою відбору і є найменш вивченою, різні ознаки, значення і прогностичність яких встановлені, зібрані разом, є основою для розробки моделі (ідеалу) в конкретному виді спорту.

Однак спрощений підхід до оцінки модельних ознак, їхній довільний добір, незведення ознак у модельні характеристики, недостатня обґрунтованість їхнього взаємозв'язку у майстрів спорту і спортсменів-новачків (здебільшого лише кореляційна), недоказовість досліджень є істотними недоліками більшості експериментальних робіт із конкретних питань відбору..

Водночас у теорії і практиці відбору є позитивний досвід наукового обґрунтування і використання, поряд із руховими показниками, ряду специфічних ознак, що лімітують досягнення спортсменами високих спортивних результатів. Так, у роботах Н.Ж. Булгакової [3] переконливо показано доцільність використання широкого комплексу показників при відборі плавців, де особливо інформативними є морфофункціональні ознаки, у більшій мірі обумовлені генетично. До числа таких ознак автори відносять довжину тіла й окремих кінцівок, розвиток апарату зовнішнього дихання, рухливість у суглобах, чутливість шкірного аналізатора (рецепторів). Відмічається, що у процесі вікового

розвитку має місце індивідуальна змінюваність відповідних ознак. Тому при відборі важливо встановити характер таких змін і передбачати їхню подальшу спрямованість. Варто враховувати і той факт, що недостатній рівень одного показника у спортсмена найчастіше може компенсуватися гіпертрофічним проявом іншого, і це не буде перешкодою для досягнення високих спортивних результатів. Однак якщо в процесі тестування для визначення перспективних можливостей спортсмена використано обмежену кількість тестів і показників, то це може призвести до неправильного висновку про його потенційні можливості.

Результати досліджень у ряді видів спорту [3, 9, 10, 11, 14] свідчать про те, що ранг дітей за спортивними показниками від року до року змінюється. Багато видатних спортсменів у дитячому віці не відрізнялися високими спортивними результатами. І навпаки, ті, що подавали надії в дитинстві, так і не ставали найсильнішими в старшому віці. Це пояснюється наявністю багатьох чинників, котрі лімітують спортивні досягнення, у тому числі морфофункціональних, ряду фізіологічних, психофізіологічних. Ці чинники відносяться до числа найбільш стабільних, мало змі-

Таблиця 2. Залежність між повторними вимірами в дитячому і юнацькому віці, отримані різними авторами [3, 5]

Показник	Усереднені значення коефіцієнта кореляції за віком
7–12 років і 17 років (n=25)	
Максимальна сила різних м'язових груп	0,411
Результат у стрибку в довжину	0,649
Результат з бігу на 30 м	0,252
14–18 років і 20,6 років (n=31)	
Спортивний результат у плаванні вільним стилем на 100 м	0,341
1500 м	0,545
16 і 19, 17 і 19, 18 і 19 років (n=24)	
Швидкість плавання на дистанціях 50-800 м вільним стилем	0,418
	0,591
	0,893

нюваних обумовлених генетично на 70–90 відсотків [15]. Однак і ці показники можуть компенсуватися, особливо в дитячому і юнацькому віці, за рахунок досконалої техніки, тактики, підвищених емоцій при тестуванні. Цим і пояснюється думка про доцільність використання на різних етапах відбору спортсменів комплексної оцінки, включаючи оцінку стану технічної підготовленості [3, 9, 10] і оцінку специфічних здібностей, що визначають досягнення в певному виді спорту.

1. *Бальсевич В.К.* Методологические принципы исследований по проблеме отбора и спортивной ориентации //Теория и практика физ. культуры. — 1980. — № 1. — С. 31–33.

2. *Бриль М.С.* Отбор в спортивных играх. — М.: Физкультура и спорт, 1980. — 160 с.

3. *Булгакова Н.Ж., Воронцов А.Р.* Методология оценки плавательной перспективности //Теоретические и методические аспекты проблемы отбора в спорте. — М., 1990. — С.112–115.

4. *Волков В.М., Филин В.П.* Спортивный отбор. — М.: Физкультура и спорт, 1983. — 154 с.

5. *Годик М.А.* Спортивная метрология. — М.: Физкультура и спорт, 1988. — 192 с.

6. *Запорожанов В.А., Кузьмин А.И., Созаньски Х.* Комплексная система оценки перспективных возможностей юных спортсменов//Наука в олимпийском спорте. — 1994. — № 1. — С. 24–29.

7. *Лагоша А.Л.* Исследование прогностической значимости показателей физической и функциональной подготовленности подростков и юношей //Теория и практика физ. культуры. — 1987. — № 9. — С. 40–44.

8. *Майстер-Петиг Д., Корт Д., Шобер Х.* Некоторые аспекты разработки критериев спортивной пригодности по показателям быстроты и скоростно-силовых способностей //Теоретические и методические аспекты проблемы отбора в спорте. — М., 1990. — С. 10–22.

9. *Плавание.* Учебник под ред. В.Н.Платонова. — К.: Олимпийская литература, 2000. — С. 146–172.

10. *Платонов В.Н.* Общая теория подготовки спортсменов в олимпийском спорте. — К.: Олимпийская литература, 1997. — С. 394–420.

11. *Платонов В.Н., Булатова М.М., Морозова А.А.* Ориентация тренировочного процесса юных пловцов с учетом их предрасположенности к

выступлениям на дистанциях различной протяженности //Управление процессом адаптации организма спортсменов высокой квалификации. — К., 1992. — С. 5–29.

12. *Ран З.* Некоторые организационно-методические проблемы отбора в спорте //Теоретические и методические аспекты проблемы отбора в спорте (Результаты совместных исследований специалистов ГДР и СССР по проблеме «Одаренность-отбор»): Сб. под ред. Н.Ж.Булгаковой. — М., 1990. — С. 5–9.

13. *Сахновский К.П., Шинкарук О.А.* Рациональная подготовка спортсменов на этапе сохранения мастерства. — Наука в олимпийском спорте. Спецвыпуск, 1999. — С. 51–55.

14. *Сирис П.З., Гайдарска П.М., Рачев К.И.* Отбор и прогнозирование способностей в легкой атлетике. — М.: Физкультура и спорт, 1983. — 104 с.

15. *Шварц В.В., Хрущев С.В.* Медико-биологические аспекты спортивной ориентации и отбора. — М.: Физкультура и спорт, 1984. — 152 с.

16. *Burns Arnot R., Ch.Gaines.* Sport selection. — New York, 1984. — 304 p.

17. *Jinri Jiang M.S.* How to select potential Olympic swimmers //American swimming magazine. — 1993, feb.-mar. — P. 14–18.

18. *Savov S.* Medici biological Aspects of selection & orientation in sports //J. of sport medicine. — 1981. — 16(3). — P. 105–110.